

Válasz Szigeti Péter opponensi véleményére

Melegh Attila

Köszönettel tartozom Szigeti Péternek értő, pontos és körültekintő véleményéért. Külön köszönöm, hogy értékelte a térben tagolt szinteken követett történeti-strukturális módszertant, amit magam is fontos elemnek tekintettem a munkám során. A módszertan kialakítása már önmagában is fontos választás volt, hiszen éppen azt szerettem volna megmutatni, hogy a 2010-es évek második felében fellángoló és rendkívül polarizált migrációs vita, és a mögötte meghúzódó társadalmi és politikai válság gyökerei és mechanizmusai csakis egy (a társadalmi tereket és ritmusokat is figyelembe vevő) komplex történeti-strukturális folyamatköteg törvényszerűségei felismerésén alapuló rekonstrukciója révén válnak láthatóvá. Ezzel a kísérlettel igyekeztem hozzájárulni a kibontakozó tudományos vitához.

Módszertani megfontolásaim egy jó része a braudeli totális történelem koncepcióból eredt és fontos erre felhívni a figyelmet, mert részben válaszaimat is innen kiindulva tudom megfogalmazni. Amint azt Braudel megfogalmazta 1958-as, Történelem és a társadalomtudományok című programadó tanulmányában: „Minden „aktualitás” különféle eredetű, ritmusú folyamatokat egyesít: a mai idő egyszerre veszi eredetét a tegnapi, a tegnapielőttben és a régmúltban.” Néhány oldallal később pedig így érvelt a történész: „A strukturális társadalmi válságot is az időben, az idő folyamatában kell kutatni, s pontosan el kell helyezni önmagában és még inkább az érintkező struktúrák mozgásaihoz viszonyítva. A történelem szenvedélyesen érdeklik ezeknek a folyamatoknak a kereszteződése, interakciója és töréspontjai, mindazon dolgok, amelyeket csak a történészek egységes idejével mérve lehet regisztrálni, mindezen jelenségeknek az általános mértékével, és nem a sokarcú társadalmi idővel, az egyes jelenségek partikuláris mértékével.”¹ Például Európa történelmében a menekült válság, és a kapcsolódó politikai és társadalmi feszültségek nem csak egyes törvényszerűen megjelenő mozzanatok és dinamikák által vezérelve haladtak, hanem kibontakozásukban és időzítésükben csomópontok is megfigyelhetők voltak. Például az ellenmozgásként szükségszerűen megjelenő nacionalista ellenhegemónia akkor kapott jelentős történelmi hátszelet, amikor Európa relatív gazdasági súlya (a folyamatos csökkenés révén) a migrációs súly alá esett. Ekkor találkoztak össze különböző folyamatok, amelyek révén korszakfordulóhoz érkeztünk. Ily módon a struktúrákat a történelmi változásba visszaépítve beszéltem összetorlódásról és migrációs fordulatról

Köszönöm tehát Szigeti Péter értő olvasatát, aki nagyon pontosan követte, hogy milyen dinamikai és szerkezeti elemek együttes interakciója bontakozott ki az elemzés során. Azt is külön köszönöm, hogy megerősíti, csak a tudati és materiális viszonyok együttesében és interakciójában helyes értelmezni a történelmi hatóerővé váló ideológiákat. Úgy szintén fontos visszajelzés, hogy a piacosodás és a kiágyazódás Polányitól származó fogalmainak használatát termékeny megközelítésnek tartja.

Szigeti Péter első kérdése a következő:

Fő folyamat maradt-e globális történeti szinten, a migrációs áramlások térbeliségére nézve, a délről északra irányuló mozgás? – (ahogyan ezt a közvélekedésekben felfogják).

Az adott kérdésre, adandó válasz érdekében többféle adatot kell és lehet egyszerre figyelembe venni. Amennyiben a vándorlási egyenleget vesszük szemügyre kontinensek szintjén (23. ábra, 136. oldal), akkor azt látjuk, hogy szemben Észak-Amerikával és Európával és Óceániával (értsd Ausztrália és Új-

¹ Braudel, Fernand (1972): A történelem és a társadalomtudományok. *Századok* 106. évf 1. szám 1009.

Zéland), a globális délként értelmezett Latin-Amerika és a Karibi térség, valamint Afrika és Ázsia mind mind negatív migrációs egyenleget mutatnak. Tehát ezek a térségek több vándorlót bocsátottak ki, mint amennyi bevándorló az ENSZ becslése alapján érkezett. Ezzel szemben a többi kontinensre több bevándorló érkezett, mint ahány elvándoroltak. Ázsia egyre inkább elvándorló területté vált, és éppen a nyolcvanas években rontott negatív irányban az egyenlegén. Latin Amerika és a Karibi térség kiugróan negatív egyenlege csak a 2008-as válság körül javult némileg, miközben az elvándorlás továbbra is jelentősen meghaladta a bevándorlást. Ebben a globális egyenlőtlenységben Európa, mint azt a disszertációban újra és újra megmutatom, kitüntetett jelentőséggel bír, hiszen az 1960-as években pozíciót váltott és bevándorló térséggé vált. Ezért Észak-Dél viszonylatban egyértelműen állítható, hogy a Dél országai inkább kibocsátók, mint befogadók. Ezzel együtt súlyuk és szerepük egyáltalán nem lebecsülendő.

Amennyiben azt vizsgáljuk meg, hogy a születési ország szerinti elvándorló stock a kontinensek szintjén milyen tempóban nőtt meg, akkor azt látjuk, hogy a globális átlaghoz képest mindegyik déli földrész felülteljesített. A globális növekedési átlag 1990 és 2020 között 183 százalékos volt, míg Latin-Amerika és a Karibi térség 281 százalékos növekedést mutatott, Ázsia 202 százalékkal, Afrika pedig 197 százalékkal növelte elvándorló állományát. Összességében a globális Dél részaránya 61 százalékról 71 százalékra nőtt.

Ezek az adatok természetesen még nem jelölik meg a célterületeket. E kapcsolatokat disszertációm többek között Abel-Sander-féle becslési ábrákkal mutatta meg. Megállapítottam, hogy 2010-ig megerősödtek az áramlási kapcsolatok Dél-Ázsia, és Észak-Amerika illetve Európa között. Megnőtt az áramlás Latin-Amerika és Európa között (406-409. o.) Amennyiben az ENSZ születési ország szerinti állományi adatai felől nézzük, akkor a latin-amerikai elvándorlók 1990-ben 73 százalékban éltek észak-amerikai és európai országokban, és ez az arány 2020-ban is 69 százalék volt, miközben abszolút értékben 11-ről 30 millióra nőtt az ebben az irányban elvándoroltak száma. Ázsia esetében ugyanez az arány 34-ről 35 százalékra nőtt, a kapcsolódó állományi szint pedig 19-ről 40 millióra. Afrika esetében 25 százalékról 34 százalékra nőtt az Európában és Észak-Amerikában élők aránya, miközben az adott irányban elvándoroltak száma 5-ről 14 millióra nőtt. Tehát erős és dinamikus növekvő kapcsolatról van szó, amely a globális vándorlás egyik kiemelt tengelye. Én a globális viszonyok tekintetében tartózkodnék attól, hogy fő tengelyt jelöljünk meg. Talán pontosabb fontos tengelyekről beszélni, amelyek közül az Észak-Dél viszonylat az egyik domináns, és időben dinamikus növekvő kapcsolati rend volt és maradt.

Szigeti Péter második kérdése a következő:

A Nyugat önképéhez sőt, identitásához is hozzátartozik, Arisztotelésztől indulóan Montesquieu-n át, de Hegelnél és Max Webernél is, hogy Nyugaton a magántulajdon, a kereskedelem és az árutermelés nyomában a szabadság virágzik, míg Keleten – ezek hiányában és parciális ellentétéként – a kollektívizmus és a keleti despotizmus. Ezen állapotok, vagyis a legfejlettebb mag országok vonzereje következtében jött létre a $D \rightarrow \acute{E}$, $K \rightarrow Ny$ irányú migráció? Amikor Melegh Attila állítja, hogy egy jelentős történelmi változásként, mégpedig az események és struktúrák egyfajta összetorlódásaként lezajlott egy migrációs fordulat (294. o.), akkor ezt ennek a hipotézisnek a cáfolataként kell-e felfognunk?

Vagy éppen ellenkezőleg, a térségek szerinti vizsgálat a fenti, fő trendet állító hipotézist erősíti, amikor azt mutatja, hogy 1990 után Kelet-Európából és Latin-Amerikából indultak ki nagy, a világszerte feletti elvándorlási hullámok? – figyelemmel a félperiférikus fejlettségi szintre ($GDP/1fő =$ a világszerte 50-150%-a közé esik), az erős külföldi tőkebeáramlás, az iskolázottsági szint, stb. hatására (123-124. o.).

Mielőtt válaszomat megfogalmaznám, hadd térjek vissza az adatokra egy pillanatra. Egyrészt azt állítottuk, hogy főképp a világrendszeres modell keretein belül a kiinduló elvándorlási arány nagyon erősen befolyásolja a későbbi szintek alakulását az 1990-2010-es időszakban. Ugyanígy a külföldi közvetlen tőkebefektetések arányának változása szisztematikus és nem véletlenszerű kapcsolatot mutat a későbbi elvándorlási szintekkel. Ugyanígy a félperiféria dummy változó mind a 10 éves, mind pedig a 15 éves távlatban kihat az emigrációs arányokra. Ennek alapján fontosak a kelet-európai és a latin-amerikai adatok. Kelet-Európa felmegy átlagosan körülbelül 8 százalékról 11 százalékra az elvándorlók arányát illetően. Tehát nagyon magas szintről indul, és ezt még növeli is. Latin Amerika esetében a szintén világ átlag feletti 4 százalékról indulva közel 7 százalékra emelkedett a népességarányos elvándorlási ráta. Ázsia és Afrika eltér a kelet-európai és latin-amerikai mintától. Ázsia 1,7-es elvándorlási szintről indul és 2,3-as szintre érkezik, míg Afrika esetében igazából csökkenést figyelhetünk meg és az 1990-ben megjelenő 3,3-as arány 3 százalékra csökken.

A tőkebefektetések esetében is megmutatkozik e két térség sajátossága. Kelet-Európa esetében a külföldi tőkebefektetések alacsony szintje nagyon gyorsan megváltozott, és az országok szinte mindegyike messze a világtól fölé került. Vagyis ezek mind az elvándorlás mind pedig a tőkebefektetések aránya tekintetében nagyon nyitott gazdaságok voltak főképp a 2010-es évekig (modellünk is csak eddig terjedt ki, amelyen belül az FDI még további időbeli csúszással lett figyelembe véve). Latin Amerikában hasonló volt a helyzet a 2000-es évek közepéig. Leszámítva a legnagyobb országokat (amelyek általában másképpen viselkednek) a kelet-európai helyzethez nagyon hasonló adatokat találunk a nyitottság tekintetében. Így együttesen értelmeztem az elvándorlás növekvő intenzitását és Kelet-Európa és Latin Amerika ebben játszott szerepét és jelentőségét. Tehát egyfajta társadalomtörténeti magyarázatra törekedtem.

Később a kapitalizmus változatait hangsúlyozó Bohle-Greskovits elmélet, illetve a globális szinten tesztelt modell, és a benne foglalt változók segítségével rajzoltam fel a Kelet-Európán belüli történeti pályákat. A disszertáció persze hiányos abban az értelemben, hogy részletesen nem hasonlítottam össze a kontinenseket, mivel ez már mindenféle terjedelmi keretet szétfeszített volna. A globális és a kontinentális szinteket csak annyiban használtam, hogy egyre szűkülő fókusz mellett a kelet-európai országokra összpontosítsak a kontextuális összefüggések figyelembevételével.

Szigeti Péter harmadik kérdése a következő:

Az átlagos iskolázottsági évek növekedésével kapcsolatban miért tekintette szerző meglepőnek, hogy ez a migrációs állomány növekedését válthatta volna ki? – ami nem következett be (124. o. és u. ez Tézisek, 16. o.). Azért kérdezem, mert természetes beállítódásom szerint egy képzetlenebb népesség állomány persze, hogy jobban boldogul adott körülményei közepette, mint a kevésbé képzetek, iskolázottak.

Egyetértek Szigeti Péterrel, a dolgozat maga is ebből a hipotézisből indult ki, hogy pozitív kapcsolat van az elvándorlás és az iskolai végzettség növekedése között. Ezt tekintettem a modernizációs hipotézisek egyik legfontosabb elemének. Mindez következett Zelinsky modernizációs és de Haas migrációs képesség elméleteiből² is, hiszen a migrációs képességek mind az informáltságból, mind pedig a nyelvtudásból fakadó előnyök miatt növekednek. Ezért találtam fontosnak annak kimutatását, hogy az államszocializmus után az iskolázottság növekedése egy pontig visszatartotta az elvándorlást, miután

² de Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>. Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 61 (2), 219-249

a fiatalok körében nagy valószínűséggel átmenetileg valamilyen szintig kezelte a kibontakozó munkaerőpiaci válságot, és az elvándorlás ezáltal kevésbé nőtt.

Szigeti Péter következő kérdése

A konkrét elemzésekben bemutatott a „legkülönbözőbb tényezők összjátéka, egybeesése” módszertani oldalával kapcsolatban kérdezem: ez az okkazonalizmus álláspontjának felvállalása-e, melyet kiegészíthet az esetlegességeket a modellezés módszerével meghaladó valaminő középszintű általánosítás?

A kérdés jogos és lényegbevágó. A disszertáció során nem a véletlenszerűség, alkalmosság gondolata foglalkoztatott, hanem különböző síkok, folyamatok, idők együttmozgása, és belső és külső dialektikája. Ezek a szempontok nem kérdőjelezik meg a törvényszerűségeket, hanem megmutatják azok történelmi kapcsolódásait. Az opponens által megjelölt törvényszerűségek szinte mindegyike szerepet játszott az elemzett folyamatokban, azokat „csak” el kellett helyezni az adott történelmi és társadalmi térben, hogy ezáltal felfedjük a történelmi dinamikát, és követni tudjuk bizonyos politikai folyamatoknak, például a blokkosodásnak a kibontakozását. Még pontosabban megfogalmazva: munkám során mindvégig az együttesen fennálló törvényszerűségek felismerésére törekedtem. Igaz, hogy használtam a történelmi esemény braudeli fogalmát, de azt nem az ideológiák és materiális folyamatok kongruenciája, az eldologiasodás vagy a kettős mozgás ellenében használtam, hanem mint azok együttes és komplex megjelenését. Tehát minden szinten arra törekedtem, hogy elkerüljem az időbeli egyidejűség, „sokszólamúság” üres historizmusát, a formailag azonos „törvények” és „alakzatok” mechanikus szociologizmusát, és valódi dinamikán, dialektikán és interakción alapuló történelmi szociológiát műveljek³. Így értelmezem Braudel elméletét is, aki maga is kritizálta a Szigeti Péter által említett Gurvitsch téziseit.⁴ Megjelenés esetén e gondolatokat természetesen tovább fogom pontosítani a bíráló javaslatai szerint.

³ Braudeltől részben eltérően érvel, de még is a folyamatok egységes elemzése mellett kardoskodik Bloch, Ernst (1989) Korunk öröksége. Budapest, Gondolat, 133-34.

⁴ Braudel i.m. 1009-1010.